

Karl Muru

Epos "Kalevala" on Elias Lönnroti erakordselt intensiivse loomingulise tegevuse silmapaistvaim, ilmselt ka kõige aegumatum saavutus, omaettegi võttes vääriline elutöö. Ühendades oma isikus õnnelikult runolaulja ning uusaegse luuletaja, folkloristi ja lingvisti, ühtviisi andeka ja samavõrd tööka inimese omadusi, õnnestus E. Lönnrotil koondada põlised rahvaluuleained suurejooneliseks kunstiliseks tervikuks. Koostamisajalt hilisemaid, on "Kalevala" ometi mõjukamaid ja omapärasemaid eeposi maailmakirjanduses. Soome kirjanduse vaates on "Kalevala" rahvusliku sõnakunsti alusteos, eepiline suurvorm, millest jõudsalt lähtus hilisem areng. "Kalevala" virgutused on mitmekesised ja rikkad, ei piirdu ainult luule vormikvaliteetidega, ei ka ainetega eri žanrides kirjandusteostele, vaid on ulatunud viljastama praktiliselt kõiki kunstialasid.

"Kalevala" valmides oldi Eestis sealmaal, et oma eepose koostamise idee alles hakkas selgemat kuju võtma. Seepärast on arusaadav, miks "Kalevala" ilmumine siin innuka huviga vastu võeti. Kõige tulisemad pooldamissõnad ja vaimustatud, eesti eepose koostamisele sihtiv õhutus kuulub küllap dr. Schultz-Bertramile, kes "Kalevala" esimese trüki Soomest kaasa tõi ja 1839. a. õpetatud Eesti Seltsile üle andis. "Kalevipoja" trükist ilmumiseni jäi siis veel kaks aastakümnet. Missugune on "Kalevala" virgutuse "Kalevipoja" loomisele, seda on korduvalt ja mitmeti kaalutud. Vahest oh ometi kummaliselt tõelähedane A. Annisti paradoksaalsena tunduv väide 1935. aastast: "Kalevala" on "Kalevipoja" sündi kõige enam mõjutanud oma olemasoluga.

Tähelepanu "Kalevala" vastu Eestis pole olnud mingi korraks kõrgele lõkatanud vaimustuse õletuli. Huvi "Kalevala", E. Lönnroti isiksuse ja loomingu vastu on kestnud ja süvenenud läbi aastakümnete, nüüdseks juba poolteistsada aastat, andnud oma küpseimad tulemused viimase viiekümne aasta jooksul. Teenitult on "Kalevala" teos, millele eestikeelne perioodika on pühendanud rohkem tähelepanu kui mistahes muule soome kirjanduse suurele saavutusele. Nüüdseks hõlmab "Kalevalasse" puutuv aines eesti perioodikas ligemale paarsada nimetust.

Ajakirjanduses "Kalevala" kohta avaldatud rohke aines on heterogeenne, laadilt, funktsioonilt ja kirjanduslikult tähenduselt väga erinev. Ajaliselt ei jaotu see mõistagi ühetasaselt, vaid koondub valdavalt mitmesuguste sündmuste ja tähtpäevade ümber. Sagedamini on perioodikakirjutise ajendiks eepose tõlkimisega seotud probleemid, juubelid, teose järjekordsed väljaanded, lavastused teatris või ekrani-seeringud. Hakkab silma kaks perioodi, mil perioodika informatsioon on märgatavalt intensiivsem kui muidu. Esimene neist on möödunud sajandi viimased kümnendid, eriti 1890. aastad, kui valmis M. J. Eiseni värsstõlge "Kalevalast". Teise tiheda andmestikuga perioodi moodustavad 1920. - 1930. aastad, tingitud osalt "Kalevala" 100. juubelist, osalt soome kirjandusest ja kultuurist innustunud noorsoo akadeemilistest ringkondadest, kes igal aastal 28. veebruaril tavatsesid tähistada "Kalevala" päeva, osalt seoses A. Annisti tööga eepose uuesti tõlkimisel. Vahepeal on hõredaid järke, eriti 1940. ja 1950. aastad. 1970. aastaist sagenevad kirjutised "Kalevalast" taas märgatavalt.

Ajalehekirjutised on juba oma spetsiifika tõttu üldjoonelised ning põgusad ja pakuvad "Kalevala" uurimise seisukohalt üksnes väga tagasihoidlikku huvi. Siiski kannavad need sõnumid mitmekesist teavet, mis hõlbustaks soovi korral täpsustada kroonikalist ülevaadet suhtlemisest "Kalevalaga". Siin pole koht neid süstematiseerida ega lähemalt vaadelda. Piirdume üksnes mõne erinevat aspekti illustreeriva näitega. Nõnda teatab "Olevik" 7. 8. 1883, et "noor Soome üliõpilane hra. E. N. Setälä on kirjutanud väikese raamatu, milles võrreldakse "Kalevalat" ja "Kalevipoega" ". 2. 11. 1889 informeerib "Postimees", et "Kroonlinna õpetaja M. J. Eisen neil päevil Kalevala eestistamise lõpetanud". 1898. a. 14. dets. "Postimees" toob lühikese sõnumi ja arvamuseavalduse A. R. Niemi teosest "Kalevalan kokoonpano". 2. 9. 1922. a. "Päevalehes" kaalutleb M. J. Eisen, kas koolides on vaja nõuda "Kalevala" tundmist. Ülikooli teadete rubriigist loeme 26. 2. 1935. a. "Päevalehest", et 28. veebruaril esinevad ülikooli aulas "Kalevala" 100. juubeli aktusel lektor A. Suits ja prof. V. Anderson. "Kalevala" 100. juubelit tähistati üldse pidulikult ja hõlmavalt. Muu hulgas palus haridusministeerium pühendada õpilaste hommikune kogunemine 28. veebruaril "Kalevalale" ning selgitada sama või järgmiste päevade emakeele- või ajalootundides eepose

tähtsust. Ei puudu ajalehtedes ju ka katsed ainet suupäraseks ja "tõmbavaks" teha. 27. 2. 1935. a. "Päevaleht" annab "Kalevalale" üsna palju ruumi, kuid informatsiooni kõrval juubelisündmustest Soomes, "Kalevala" koostamisest ja rahvaluule kogumisest on õige nähtaval kohal jutustused E. Lönnroti ja D. E. Europaeuse kogumisretkedel juhtunud pikantsetest või eriskummalistest lugudest. Tolleaegse ajalehestiili hulka kuulus seegi. Oleks siiski ülekohtune arvata, nagu puudunuks ajalehekirjutistes igal juhul üldistav ja uuriv mõte. Nimetagem sellistest artiklitest näiteks J. Aaviku tõlkearvustust 1913. a. "Postimehes", H. Niidu kriitilist vaadet A. Annisti raamatule "'Kalevala" kui kunstiteos" 1970. a. "Sirbis ja Vasaras" või seeriat kirjutisi Budapesti teatri "Thalia" külalisetenduste puhul Tallinnas ja Tartus 1972. aastal.

Ajalehtedega võrreldes on eesti perioodika sisuliselt kaalukama sõna meie "Kalevala"-kirjanduses andnud ajakirjade artiklites, mis juba mahu tõttu võimaldavad süvenenumat lähenemist. Juhtiv osa on siin olnud ajakirjadel "Eesti Kirjandus", "Looming" ja "Keel ja Kirjandus", mis ongi ootuspärane. Neis leidub tõhusat tõlkearvustust, tõlketeoreetiliste probleemide käsitlemist, "Kalevalaga" seotud mitmesuguste küsimuste arendamist ja kõik see on andnud arvestatavat lisa eepose mõistmisele. Ent siin on juba põhjust piisutki peatuda mõnedel üksikküsimustel ja autoritel.

Eepose koostaja E. Lönnrot tuleb esile peaaegu igas artiklis ja temast on kõneldud aina tingimusteta tunnustuse ja aukartusega, kuigi biograafia ise on vaid erandjuhul keskne huvilobjekt. Väärib märkida, et E. Lönnroti surma puhul on avaldatud kaks mälestusluuletust, üks P. Jakobsonilt, teine A. Reinvaldilt. Poetilised saavutused need paraku ei ole, kuid väärivad tähelepanu kui inimlikud dokumendid, kui siiras kaasaelamine ja austus lähisugulasrahva suurmehele. P. Jakobson ülistab E. Lönnroti kui suurt laulikut, kelle kaotust leinates suunab vaate ka tulevikku ja visandab samas noore, veel oma häält otsiva looja kuju. Nõnda väljendab ta oma usku soome luule tulevikku, millele E. Lönnrot oma loominguga teed rajas. Mõnevõrra ootamatult näeb A. Reinvald E. Lönnrotis eelkõige võitlejat ja seob ta üllatavalt C. R. Jakobsoniga: juhusliku kokkusattumuse alusel - mõlemad surid 19. märtsil (C. R. Jakobson küll kaks aastat varem). Hõlmava ülevaate E. Lönnroti elust ja tegevusest an-

dis M. Lipp 1910. a. "Eesti Kirjanduse" 5. numbris, mis on tervenisti pühendatud "Kalevalale". M. Lipu biograafiaesitus on algusest lõpuni välja peetud emotsionaalselt kõrgendatud tundetoonis, romantilis-sentimentaalses stiilis, millest asjalik 20. sajand meid ammu põhjalikult võõrutanud. Väike näide, milles kirjeldatakse E. Lõnnroti rahvaluule kogumise retkel. "Pea jala, pea ratsa on ta soodest ja rabadest ennast läbi võidelnud, viletsa künaga mööda vett sõudnud ja metsa padrikust läbi tunginud. Pea magas ta lausa taeva all, pea lagunenu kalamehe hurtsikus; värskendas seal oma tindivara, kui see tahtis ära kuivada; võttis nõela ja niidi, mida ta ikka oma reisipaunas kandis, ja parandas sellega oma riideid, mida metsa padrik katki kiskunud" (lk. 180). Kokkuvõttes väidab M. Lipp kahtlemata õigesti, et E. Lõnnroti töö ei kuulu "mitte üksi Soomele, mitte üksi Eestile, vaid tervele inimesemaale" (lk. 185).

Möödunud sajandi viimastel kümnenditel tõusis eesti "Kalevala"-kirjanduses kõige silmapaistvamale kohale M. J. Eisen, esialgu tõlkijana. M. J. Eisen alustas eepose ümberjutustamisega, mis ilmus 1883. a. pealkirjaga "Väike Kalevala". (Vähem populariseeriva ümberjutustuse tegi 1910. a. "Eesti Kirjanduses" M. Kampmann oma ulatuslikus artiklis "Kalevala eepose sisu". Samas artiklis andis M. Kampmann veel täielikult Julius Krohni teosele "Die Kalevala vom ästhetischen Standpunkt betrachtet" toetudes ülevaate "Kalevala" kunstilisest omapärasest.)

1889. a. 23. oktoobril teatas "Sakala" ajalehele "Lappeenrannan Uutiset" toetudes, et "õpetaja M. J. Eisen Suomen Kirjallisuuden Seuralta luba saanud "Kalevalat" värsimõõdus eesti keelde tõlkida". Juba järgmisel kuul avaldasid "Postimees", "Olevik" ja "Sakala" sõnumid, et tõlge on valminud ja ilmub. Tegelikult ilmus "Kalevala" 25 esimest runo 1891. aastal ("Suvel tuli Eesti keeles väga ilus ja suur paks raamat välja," kommenteeris "Postimees" 5. 11. 1891); eepose teise poole tõlge ilmus 1898. Puudustest hoolimata on "Kalevala" terviklik värsstõlge M. J. Eiseni suurimaid saavutusi, ta kõige olulisem panus "Kalevala"-kirjandusse kahtlemata.

M. J. Eisenilt on perioodikas ilmunud ka mitmeid artikleid "Kalevalast", näit. "Eesti osa Kalevalas" (Eesti Kirjandus, 1913, nr. 5), "Kalevala mõju Kalevipoja kohta" (Eesti Kirjandus, 1913, nr. 5) jt. Ometi pole M. J. Eisen

oma artiklites "Kalevala" käsitluse olulist lisa andnud. Ta toetus peamiselt soome turijatele, kõige sagedamini Julius ja Kaarle Krohnile, refereeris nende seisukohti, millega harva polemiseeris, ja oli oma väiteid esitades mitmeti ebakriitiline.

M. J. Eiseni tõlge, olgugi oma aja võimaluste piires rahuldav, kutsus esile mitmeid kriitilisi vastukajasi, millest huvitavamad ja eestigi regilaulu mõistmist edasi viivamad on nooreestlaste sulest. Pärast M. J. Eiseni tõlke esimese osa teise, parandatud trüki ilmumist 1912. a. võttis J. Aavik selle 30. 8. 1913. a. "Postimehes" arvestava vaatluse alla. Eriti "tekitab piinlikkust tõlke värss," väitis J. Aavik ja teritas: "Meil luuletakse rahvaluule salmimõõdus, kuid keegi ei küsi endalt, kas sel luulevormil ka oma reeglid on ja kas ta neid tunneb". Edasi arutles J. Aavik: "Kalevala" värss ja eesti regilaul on põhilises samad, ühist algupära. "Kalevala" värss on ainult ehedam ja ürgsem, sest meil hakati rahvaluulet üles kirjutama alles siis, kui selle keeles ja värsis juba olulised muutused toimumas. Seejärel sõnastas J. Aavik neli olulist värsireeglit: 1) värsis on neli trohheilist jalga (ainult esimeses jalas võib olla enam kui kaks silpi); 2) ühesilbilised pikad sõnad (maa, tee, õõ) võivad täita terve jala; 3) värsirõhk ei tarvitse sõnarõhuga ühte langeda (see annab vahelduse ja väldib monotoonsust); 4) "Kalevala" värsis "ei tohi sõna esimene silp, kui see pikk on, mitte värsijala rõhutumal kohal olla". Erandina võib ainult esimeses värsijalas pikk esimene silp rõhuta kohale sattuda. J. Aavik kinnitas, et need reeglid valitsevad järjekindlalt kogu soome rahvalaulus ja näib, et on eestigi rahvalaulule esialgselt omased olnud.

J. Aaviku sõnastatud reeglid, mis hiljem edasiarendamist leidsid, muutsid põhimõtteliselt arusaama regilaulu meetrumist ja toonitasid keeleomaste kvantiteedisuhete tähtsust. Värsiteoreetikuna oli J. Aavik ju iseenesest jäik, kaldus klammerduma kivistunud kaanonitesse, oli sallimatu lüürika vabamate vormide vastu, nagu selgesti ilmneb ta käsitlustest "Eesti luule viletsused" (1915) ja "Puudused uuemas eesti luules" (ajakirjas "Eesti Kirjandus" 1921, omiette raamatuna 1922), kuid see ei kuulu õigupoolest enam siia. Siia, siis "Kalevala" tõlkimisse puutub aga J. Aaviku - väga keelteandekatele inimestele omane - idealism.

Väites, et neile, kes tahavad sisu tundma õppida, pole vi-
gast värsitõlget tarvis - aitavat ümberjutustusest! -, need
aga, kes "stiili ja keele ilu igatsevad maitseda (ja neid
ei või palju olla), need lugegu seda /s.t. "Kalevala"/ alg-
keeles. Et sest jagu saada, ei tarvitse palju õppida; palju
enam kui Soome nüüdne kirjakeel, on ta rahvalaulu keel Ees-
ti keelele lähedal". Nii lihtne pole asi ometi mitte: ka fi-
loloogilise koolitusega inimesel pole "Kalevala" lugemine
originaalis endastmõistetavalt hõlpus.

Lõpuks arvas J. Aavik oma arvustuses, et õeldu "ei ta-
kista osavat luuletaja-virtuoosi, kel seks lusti, selle /s.t.
"Kalevala"/ tõlkimise kallal ükskord oma jõudu proovimast".
Vihjatud võimalik jõuproovija ilmuski varsti: 1921. aastal
üritas V. Ridala, kes tõlkis Kullervo tsükli, arvestades
originaali värsistruktuuri. Ent V. Ridala komistas sellele-
samale, mis sai saatuslikuks ta lüroepilistele katsetele
eesti rahvalaulu ainetel: värsireegleid ja arhailist keelt
arvestades oli ta hoiak siiski liiga puine, et mõjuda kuns-
tiliselt. Teiselt poolt oli ta kummatigi liiga modern po-
eet, et minna sundimatult "Kalevala" ürgsesse luulemaailma.
Luule elav hing aga tõsitarka ponnistamist ei talu, vaid su-
reb siis paratamatult.

1920. aastail tuli eesti "Kalevala"-kirjandusse uus
jõud, varstine suurepärase soome kirjanduse tundja ning in-
nukas tutvustaja August Annist (siis veel Anni), kelle osaks
langes mitmekülgne ja aastakümneid kestnud töö "Kalevalaga".
Energilise ja enesekindla noore mehena alustas A. Annist see-
ni tehtu kriitilise kokkuvõttega "Kalevala eesti keeles"
(Eesti Kirjandus, 1922, nr. 4). Andnud varem tehtule arvus-
tava ja lugupidava hinnangu, asus ta arutlema tõlkimise üld-
probleeme, rahvaluule ja "Kalevala" tõlkimise probleeme eri-
ti.

Siin ei pääse tsiteerimata. "Rahvalaulu tõlkija peab
olema filoloog, et täiesti kodus olla vanemate ja murdelie-
te kui ka soomekeeliste andmete seletamises ja õieti tar-
vitamises. [- - -] Ta peab olema aga ka etnoloog, rahvapsüh-
holoog ja folklorist (s.o. siie filoloog laiemas mõttes),
sest ta peab tundma küllalt hästi rahva hingeelu, rahval
olevaid mõisteid, nende mahu ja sisuga, ja rahva mõtle-
miskäiku, kuidas neid mõisteid ühendada. Ja lõpuks peab temas
siiski olema hea hulgate ka luuletaja intuitsiooni, millega
ta jõuaks end sisse tunda sellesse hingeellu ja õiget sõna

leida." (lk. 123). Esitatud nõuded on karmid, kuid on selge, et siin osutatud eeldusteta ei saagi "Kalevala"-sarnase eepose tõlkimine õnnestuda. Psühholoogiliselt on muidugi huvitav, kas A. Annist juba siis aimas, et "Kalevala" tõlkimisest ja uurimisest saab ta elutöö üks olulisemaid peatükke. Kui nii, siis on tsiteeritud lõigus tegemist teadliku, väga täpselt ja nõudlikult sõnastatud tööprogrammiga. Kui ei, siis on see suur tööülesanne sõnastatud tahtmatagi, võimalusena, ennast arvestamata. Kuidas just, polegi lõpuks oluline. A. Annist oli tookord Eestis igatahes ainus, kes esitatud tingimustele enam-vähem vastas, ja aastate möödudes vastas ta neile nõudmistele üha täielikumalt.

1930. a. ilmus A. Annisti tõlkes, ulatusliku saatesõna, ülevaate ja kommentaaridega "Soome antoloogia" I osa, mis sisaldas kangelaslugusid ja ballaade, sealhulgas tuumosa "Kalevalast". 1934. a. järgnes A. Annisti toimetatuna, ta enda, A. Orase, M. Raua ja G. Suitsu tõlkes antoloogia "Soome laule ja ballaade", millele seni pole väärilist, nüüdisaega ulatuvat järge. Ja siis, 1935. a., "Kalevala" 100. juubeli puhul avaldas A. Annist "Eesti Kirjanduses" pikema artikli "Kalevala ja Eesti", milles ta uuesti võtab kaalumisele tõlkeprobleemid, ütleb, et "Kalevalast" on tarvis uut tõlget, sõnab aga, et selle teostamine on raske, et seda ei ole "vist loota mitmel aastal". Ja siis: "On ju eesti keel oma ehitusega ainus keel maailmas, millesse võib "Kalevalat" üle kanda peaaegu samaväärsena kui ta on Soomeski, kuid seks on vaja mitmeaastast hoolsat tööd ja detailset viimistlust, et leida ühelt poolt ähvardava liigse soomepärasuse ja keele raskuse, teiselt poolt algupärandi aroomi kaotava liigse "eestipärasuse" vahel õige kesktee" (lk. 58). Selles avalduses on põhjust näha 1922. a. sõnastatud tööülesande täpsustamist, mille ilmselt tingis vahepealne tõlkijakogemus.

A. Annisti tõlkes jõudis "Kalevala" eesti keelde 1939. a. koimevärvitrukis, A. Gallen-Kallela illustratsioonidega. Raamat maksis 18 krooni, mis oli juhutöölise 9 päeva palk. B. Kangro hindas tõlget 1940. a. "Eesti Kirjanduse" teises numbris varasemaid katseid võrreldamatult ületava saavutusena. Järelviimistletud teine trükk A. Annisti "Kalevala"-tõlkest ilmus 1959. a., seegi kord A. Gallen-Kallela illustreeritud, tõlkija interpreteeriva järelsõna ja kom-

mentaaridega. Tunnustava hinnangu andis seekord E. Laugaste ajakirjas "Keel ja Kirjandus" 1960, nr. 2.

Tagasi 1935. aastasse vaadates leiame "Loomingu" teisest numbrist A. Annisti artikli "Kalevala kui kunstiteos", mis kujutab endast algvisandit sama pealkirja kandvale monograafia, mõnede lõikude sõna-sõnalt kattudes. Monograafia enda ilmumislugu on teatavasti ebatavaline: okupatsiooniaastate lõpul laotud ja enne lao hävitamist tehtud korrektuur-äratõmmete alusel tõlkis selle soome keelde E. Enäjärvi-Haavio ja teos ilmus 1944. a. Helsingis. Eesti keeles jõudis see trükki alles 1969. a., siis juba vältimatute täiendustega, mis arvestasid vahepealseid uurimustulemusi. "'Kalevala" kui kunstiteos" on eesti teadlaste kõige suurem lisa eepose soomlastest uurijatele.

Perioodika andmed tähistavad ilmekalt A. Annisti teed "Kalevala" tõlkijana ja uurijana. Mõlemas plaanis suutis A. Annist võetud ülesande tulemusrikkalt täita.

Siin on tähtis märkida veel üht seika, mis samuti perioodika andmeil selgesti ilmneb: algusest peale kujunes töös "Kalevalaga" ja "Kalevipojaga" eestlaste ja soomlaste viljakas koostöö ja kultuurivahetus. Selle ühendavat mõju osutab seegi, et andjad ning saajad on olnud mõlemad. "Kalevalat" käsitlevas eestikeelses perioodikas on algusest peale endastmõistetavalt kaasa teinud soome teadlased, nagu E. N. Setälä, K. Krohn jt. Nii tänagi: "Kalevala" 150. juubeli seostes avaldas "Looming" artikli Karjala-Soome teadlaselt E. Karhult. "Keeles ja Kirjanduses" esines tänapäeva soome juhtivaid folkloriste L. Hanko. "Sirp ja Vasar" andis vabaks mõtiskluseks sõna M. Kuusile, kelle vaate avarus, mitmekülgsus ja teadlasetolerantsus teistsuguste tõlgenduste vastu, samuti kirjanikufantaasiast võrsuvate kujutluste ja edasiarenduste vastu on haruldane.